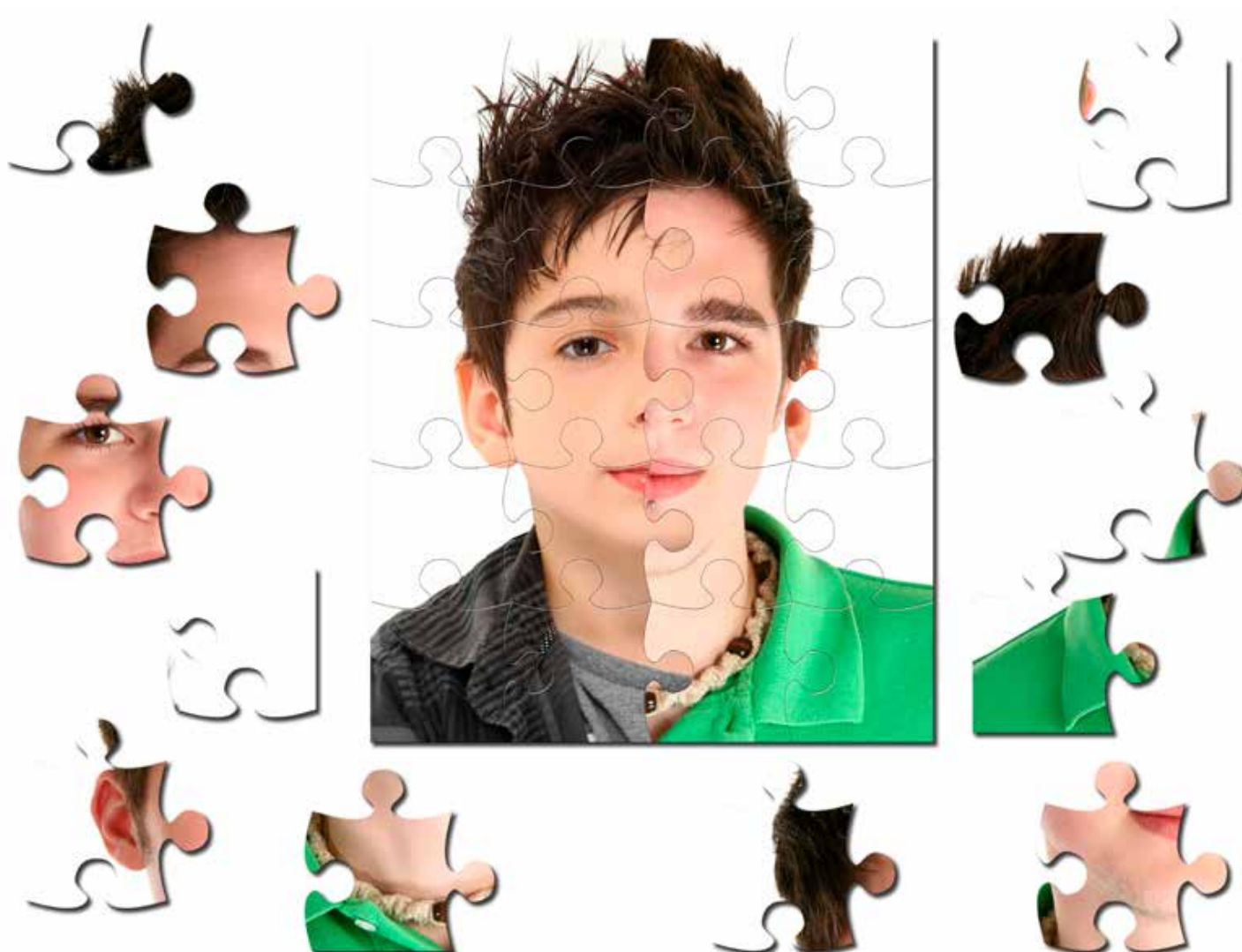

Wie ben ik?

Een onderzoek naar het zelfbeeld van hoogbegaafde basisschoolleerlingen

Het is belangrijk dat een kind een adequaat idee ontwikkelt over wie hij of zij is. De gedachten die een kind over zichzelf heeft, bepalen in belangrijke mate het psychologisch welzijn. Een adequate zelfbeeldontwikkeling kan voor hoogbegaafde kinderen echter een uitdaging zijn. In dit artikel verkennen we de wetenschappelijke kennis over zelfbeeldontwikkeling, leggen we uit waarom adequate zelfbeeldontwikkeling voor hoogbegaafde kinderen een uitdaging kan zijn en bespreken we de resultaten van ons onderzoek naar verschillen en overeenkomsten in het zelfbeeld van hoogbegaafde en andere basisschoolleerlingen.

Tekst: Janet van Horssen-Sollie, Elise Samsen-Bronsveld, Linda van Elderen en Anouke Bakx

HET ZELFCONCEPT

Het zelfconcept verwijst naar het geheel aan gedachten en opvattingen die je over jezelf hebt, wat in de volksmond ook wel zelfbeeld wordt genoemd. Het zelfbeeld bestaat bijvoorbeeld uit algemene informatie over persoonlijke eigenschappen, overtuigingen, normen en waarden, maar ook uit contextspecifieke en autobiografische informatie, zoals herinneringen aan specifieke gebeurtenissen (Diehl et al., 2011). In dit artikel gebruiken wij zelfconcept en zelfbeeld als uitwisselbare termen.

De ideeën die je hebt over jezelf, vorm je op basis van zelfreflectie. Bijvoorbeeld door na te denken over je eigen gedrag, je gevoelens en gedachten en de reacties van anderen op bijvoorbeeld jouw gedrag, de dingen die je zegt of de manier waarop je je kleedt. Daarnaast wordt het zelfbeeld gevormd door sociale vergelijking met anderen: je vergelijkt jouw eigenschappen met die van anderen om te kunnen bepalen waar je goed in bent en wat je minder sterke eigenschappen zijn (Van Horssen-Sollie, 2017). Om een adequaat inzicht te krijgen in wie je bent, heb je daarom positieve relaties met anderen nodig (Harter, 2012).

ONTWIKKELING VAN HET ZELFCONCEPT

Zelfconceptontwikkeling is een levenslang proces. De ontwikkeling van zelfkennis en zelfbegrip begint bij het eerste zelfbewustzijn, wanneer een baby leert om onderscheid te maken tussen zichzelf en zijn ouders. Tijdens de kindertijd en adolescentie spelen met name ontwikkelingskenmerken en -limitaties een belangrijke rol. Naarmate een kind ouder wordt, ontwikkelt het steeds betere cognitieve, sociale en emotionele vaardigheden. Dat leidt tot nieuwe en meer realistische inzichten in zichzelf en anderen. Daardoor veranderen de sociale interacties met anderen en dus ook het zelfconcept. Eenmaal volwassen verandert het zelfbeeld voornamelijk wanneer de sociale context of sociale rollen veranderen (bijvoorbeeld wanneer je ouder/verzorger wordt), omdat je jezelf dan in nieuwe situaties leert kennen en begrijpen. In de loop van je leven wordt het zelfbeeld op die manier steeds complexer (Diehl et al., 2011).

GANGBARE ONTWIKKELINGSPATRONEN

Kijkend naar de manier waarop kinderen zichzelf beschrijven, zien we naarmate kinderen ouder worden een patroon waarin ze zichzelf steeds minder beschrijven met fysieke kenmerken (bijvoorbeeld 'ik heb bruin haar') en gedrag en activiteiten (bijvoorbeeld 'ik kan heel hoog springen op de trampoline'), en steeds meer met kenmerken die betrekking hebben op sociale relaties (bijvoorbeeld 'mijn vrienden vinden mij leuk omdat ik aardig ben en geheimen kan bewaren') en met persoonlijkheidskenmerken en ideeën over hun persoonlijke identiteit (bijvoorbeeld 'ik ben slim want ik haal hoge cijfers voor rekenen')(Harter, 2012).

PSYCHOLOGISCH WELZIJN

Een adequaat beeld over wie je bent, is van groot belang voor het psychologisch welzijn. Je kunt bijvoorbeeld pas een omgeving creëren of kiezen waarin je jouw talenten optimaal

tot ontwikkeling kunt brengen wanneer je weet welke positieve kenmerken en talenten je hebt en wat jouw minder sterke eigenschappen zijn (Ryff, 2013). Hoe adequaat het zelfbeeld is dat je gedurende je leven ontwikkelt, wordt beïnvloed door verschillende factoren, bijvoorbeeld biologische, psychologische en sociale factoren, zoals de breinontwikkeling en bijbehorende cognitieve ontwikkeling, en de schoolomgeving waarin een kind opgroeit (Cross et al., 2003; Diehl et al., 2011).

JEZELF VERPLAATSEN IN ANDEREN

Een belangrijke mijlpaal is de ontwikkeling van het vermogen om je te verplaatsen in de ideeën van anderen. Vanaf de leeftijd van ongeveer 4-5 jaar begint een kind te begrijpen dat ook anderen ideeën over hem hebben. Deze ideeën dragen bij aan het proces van sociale vergelijking en zelfregulatie. Ze functioneren bijvoorbeeld als zogenaamde 'self guides' (bijvoorbeeld 'als ik stout ben, dan wordt de juf boos')(Harter, 2012). Rond de leeftijd van 8 jaar worden de meningen van anderen over zichzelf in toenemende mate geïnternaliseerd en onderdeel van het zelfconcept. De manier waarop anderen tegen je en over je praten is dus een belangrijke informatiebron voor de vorming van het zelfconcept.

AFWIJKEN VAN HET GANGBARE

Hoogbegaafde kinderen wijken op meerdere vlakken af van de gangbare ontwikkelingspatronen. Uit wetenschappelijke studies weten we bijvoorbeeld dat de taalontwikkeling bij een aanzienlijk deel van de hoogbegaafde kinderen veel sneller verloopt (Gross, 1999). Daardoor krijgen hoogbegaafde kinderen soms al op zeer jonge leeftijd door dat zij anders zijn dan hun leeftijdsgenoten. Bijvoorbeeld omdat zij al kunnen lezen of schrijven terwijl leeftijdsgenoten op het kinderdagverblijf of peuterspeelzaal dat nog niet kunnen. De versnelde taalontwikkeling heeft ook tot gevolg dat hoogbegaafde kinderen eerder dan gebruikelijk ideeën over zichzelf kunnen uiten via taal. Een logische gevolgtrekking is dat hoogbegaafde kinderen daardoor mogelijk ook zichzelf op een andere manier beschrijven dan hun leeftijdsgenoten.

MINDERHEIDSGROEP

Ook het feit dat hoogbegaafde kinderen een minderheids-groep zijn (afhankelijk van de gebruikte definitie is 2-10 procent van de kinderen hoogbegaafd) (Pfeiffer et al., 2018), heeft invloed op de ontwikkeling van het zelfbeeld. Hoogbegaafden hebben daardoor een grotere kans om te maken te krijgen met vooroordelen en negatieve stigmatisering, en met een andere beoordeling en benadering door bijvoorbeeld leerkrachten of leeftijdsgenoten. Hoogbegaafde basisschoolleerlingen kunnen bijvoorbeeld het gevoel hebben dat hun leerkracht hoge verwachtingen van hen heeft of ervaren dat klasgenoten onaardig tegen hen zijn vanwege hun hoogbegaafdheid (Cross et al., 2003). Mogelijk heeft dit al betekenis voor zeer jonge hoogbegaafde kinderen, omdat er ook aanwijzingen zijn dat hoogbegaafde kinderen sneller dan gebruikelijk het vermogen ontwikkelen om verder te kijken dan het eigen gezichtspunt (Tarshis & Shore, 1991). Zij kunnen eerder dan gebruikelijk bedenken hoe iemand anders over iets denkt en welke gevolgen dat heeft.

ZELF AAN DE SLAG MET DE ZELFBEELD MINDMAP

Uit ons onderzoek bleek dat de zelfbeeld mindmap een uitstekende manier is om kinderen vanaf jonge leeftijd te bevragen over een zelfbeeld. Het is een open en relatief eenvoudige tool die je kunt gebruiken als reflectie-instrument voor een individueel kind of in groepsverband. Je kunt deze tool bijvoorbeeld gebruiken om kinderen zichzelf te laten introduceren of om erachter te komen hoe een leerling zichzelf ziet. Wanneer je werkt met een hoogbegaafde leerling is het belangrijk dat je weet wat het zelfbeeld van een kind is om je eigen mogelijke vooroordelen te verminderen of te voorkomen. Foutieve ideeën of zogenoemde 'bias' over hoogbegaafdheid zijn namelijk van invloed op de manier waarop je als leerkracht een hoogbegaafde leerling benadert (Fugate et al., 2021; Matheis et al., 2017). Het is altijd goed om na te gaan in welke mate jouw ideeën overeenkomen met hoe een (hoogbegaafde) leerling zichzelf ziet.

STAPPENPLAN

1 Formuleer. Waarom wil je aan de slag met de zelfbeeld mindmap? Wil jij jouw ideeën over een leerling toetsen aan de manier waarop de leerling zichzelf ziet? Vind je het belangrijk dat een leerling iets over zichzelf leert? Of is het doel van de

invuloefening dat leerlingen zich aan elkaar introduceren? Het is belangrijk dat je dit doel uitlegt aan de leerling(en). Een leerling moet zich straks veilig voelen om te kunnen en willen delen wat hij heeft opgeschreven.

2 Leg uit. Wat verwacht je dat een leerling doet? Stimuleer een leerling om zich op zijn eigen manier te uiten, zonder restricties, bijvoorbeeld via geschreven taal, via kleurgebruik of tekeningetjes. Geef suggesties wat een leerling zou kunnen invullen, zonder daarbij sturend te zijn. Bijvoorbeeld door open vragen te stellen: 'wat zou je opschrijven als ik aan je vraag: wie ben je?' of 'wat zou je opschrijven wanneer je aan een nieuwe klasgenoot moet uitleggen waar je van houdt en waar je een hekel aan hebt?' Vertel ook hoeveel tijd een leerling krijgt om de zelfbeeld mindmap in te vullen.

3 Bespreek. Stel open vragen of geef opdrachten die aansluiten bij het doel dat je in stap 1 hebt geformuleerd. In een gesprek met een individuele leerling die je beter wilt leren kennen, kun je een leerling bijvoorbeeld vragen om aan je uit te leggen wat hij/zij heeft opgeschreven en daarop doorvragen. Luister vooral heel goed en houd daarbij in je achterhoofd dat ook jij mogelijk een leerling kunt bekijken vanuit de misconcepties die je hebt over bijvoorbeeld hoogbegaafdheid.

INZICHT KRIJGEN

Dat het zelfbeeld van hoogbegaafde basisschoolkinderen op sommige punten anders is dan dat van hun leeftijdsgenoten is al uit wetenschappelijk onderzoek gebleken. We weten bijvoorbeeld dat hoogbegaafde kinderen over het algemeen een hoger academisch zelfbeeld hebben dan andere kinderen: zij schatten hun eigen schoolse vaardigheden hoger in dan hun leeftijdsgenoten (Pfeiffer et al., 2018). Er is echter nog weinig bekend over wát hoogbegaafde kinderen over zichzelf denken. Het doel van ons onderzoek was dan ook om inzicht te krijgen in de manier waarop hoogbegaafde basisschoolleerlingen zichzelf beschrijven en wat daarin de verschillen en overeenkomsten zijn met hun medeleerlingen.

ZELFBEELD MINDMAP

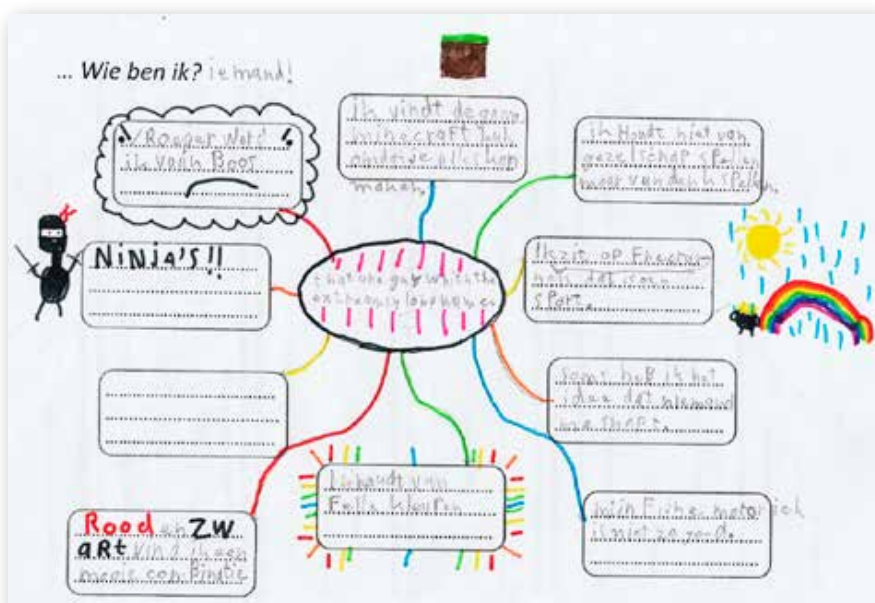
In totaal deden 293 leerlingen (5-13 jaar) van acht verschillende basisscholen mee aan ons onderzoek, vanzelfsprekend na toestemming van hun ouders. De basisscholen participeren allemaal in de onderwijsonderzoekswerkplaats POINT (www.point013.nl). 133 van de deelnemende leerlingen zijn door hun leerkracht als hoogbegaafd geïdentificeerd op basis van hun goede schoolprestaties en draaiden mee in een plusklas. Alle leerlingen vulden in de klas een mindmap in om zichzelf te beschrijven (zie figuur 1). Van tevoren werd aan de kinderen uitgelegd dat de onderzoekers geïnteresseerd waren in het antwoord dat leerlingen geven op de vraag 'wie ben ik?' en dat er geen foute antwoorden mogelijk waren. De

leerkrachten hielpen de leerlingen op weg met een aantal suggesties door vragen te stellen zoals 'wat kan ik goed?' en 'wat kan ik minder goed?'

TAALONTWIKKELING

De jongste deelnemersgroep aan dit onderzoek (5 tot 7 jaar) waren hoogbegaafde leerlingen (er was geen jonge vergelijkingsgroep). Zij konden meedoen aan het onderzoek omdat zij – in tegenstelling tot hun leeftijdsgenoten – al voldoende goed konden schrijven. Een versnelde taalontwikkeling bij hoogbegaafden werd zoals eerder aangegeven ook in eerder onderzoek gevonden (Gross, 1999).

Figuur 1 - ingevuld voorbeeld van een zelfbeeld mindmap (Bakx, 2019)

OVEREENKOMSTEN EN VERSCHILLEN

Zowel hoogbegaafde als andere leerlingen beschreven zich met kenmerken uit dezelfde categorieën, bijvoorbeeld persoonlijke eigenschappen, sport, schoolse vaardigheden, creativiteit, muziek en vrijetijdsbesteding. Beide groepen gebruikten een daarvoor ongeveer dezelfde hoeveelheid beschrijvingen. Binnen de antwoordcategorieën vonden we echter verschillen. Hoogbegaafde leerlingen beschreven zichzelf bijvoorbeeld vaker met persoonlijke kenmerken (zoals veel fantasie hebben) en met aan school gerelateerde beschrijvingen (zoals van rekenen houden), terwijl andere leerlingen zich vaker beschreven met eigenschappen die met sport te maken hebben (zoals van voetballen houden).

INTELLIGENTIE

Hoogbegaafde leerlingen beschreven zichzelf niet alleen vaker met aan intelligentie gerelateerde termen, zoals slim zijn, snel kunnen denken of hoogbegaafd zijn, maar zij beschreven zichzelf ook met meer verschillende termen die met intelligentie te maken hebben dan hun leeftijdsgenoten. Dit was al zichtbaar bij de jongste kinderen van 5 tot 7 jaar oud. Dit verschil tussen hoogbegaafde en andere leerlingen is in eerder onderzoek onder adolescenten ook aangetoond (Villatte et al., 2014). Ook in dat onderzoek bleken hoogbegaafde adolescenten zichzelf vaker te beschrijven met kenmerken die gerelateerd zijn aan intelligentie. Intelligentie lijkt dus een kernaspect te zijn in het zelfbeeld van hoogbegaafden, wat al zichtbaar kan zijn vanaf de leeftijd van 5 jaar.

ONAFHANKELIJKER

Hoogbegaafde leerlingen verwezen in hun zelfbeschrijvingen minder vaak naar sociale contacten (bijvoorbeeld afspreken met vrienden) dan andere leerlingen. Hoogbegaafde leerlingen beschreven zichzelf in ons onderzoek dus onafhankelijker van anderen dan andere leerlingen. Dat leidt echter niet per se tot

minder positieve emoties: zowel hoogbegaafde als andere leerlingen beschreven zichzelf met evenveel positieve emoties, zoals blij, vriendelijk of grappig.

NOG MEER VERSCHILLEN

Tot slot noemen we nog een aantal eigenschappen waarmee hoogbegaafde leerlingen zich vaker beschreven dan andere leerlingen: creativiteit (bijvoorbeeld creatieve dingen bedenken), een voorkeur voor eerlijkheid en betrouwbaarheid (bijvoorbeeld eerlijkheid belangrijk vinden), *openness to experience* (bijvoorbeeld nieuwsgierig of avontuurlijk zijn), ambitie en perfectionisme (bijvoorbeeld hard willen werken).

CONCLUSIE

De bevindingen van ons onderzoek laten zien dat hoogbegaafdheid van invloed is op de manier waarop basisschoolleerlingen zichzelf beschrijven: sommige kenmerken komen meer tot uitdrukking in zelfbeschrijvingen van hoogbegaafde leerlingen dan in die van andere leerlingen, zoals onafhankelijkheid en creativiteit. Ook vonden we aanwijzingen voor een versnelde cognitieve ontwikkeling van hoogbegaafde leerlingen, die al op de leeftijd van 5 jaar zichtbaar kan zijn in het zelfbeeld. We trekken deze conclusies echter met enige voorzichtigheid, omdat dit onderzoek plaatsvond onder een selecte groep hoogbegaafde kinderen, namelijk hoogbegaafde basisschoolleerlingen die goed presteerden op school en 'gezien zijn'. Mogelijk beschrijven hoogbegaafde leerlingen die onderpresteren zichzelf met (deels) andere kenmerken. Bovendien gaat het om een relatief kleine groep hoogbegaafde leerlingen. Verder onderzoek hiernaar is dus wenselijk.

Correspondentieadres: mail@janetvanhorsen.nl

Janet van Horsen-Sollie is levensloop-psychooloog en doet promotieonderzoek naar identiteitsontwikkeling van hoogbegaafden. Daarnaast is ze als onderzoeker verbonden aan de onderzoekswerkplaats POINT040, het onderzoekerscollectief hoogbegaafdheid (OCHB) en is ze docent begaafdheid bij Fontys OSO. Janet schreef (o.a.) het boek 'De kleine hoogbegaafdheid voor Dummies'.

Elise Samsen schreef haar masterscriptie binnen de onderzoekswerkplaats POINT. Sinds twee jaar is Elise als junior onderzoeker werkzaam bij POINT en Stichting BOOM. Hier is ze betrokken bij diverse onderzoeken binnen de onderwijscontext. Ook is Elise coördinator van de werkplaats in Tilburg, POINT013.

Linda van Elderen is leerkracht bij stichting Opmaatgroep. Zij behaalde haar master Special Educational Needs en Master of Education. Linda heeft ruime ervaring in het (voltijds) hoogbegaafdheidsonderwijs als leerkracht en coördinator. Ook is ze sinds de oprichting verbonden aan de POINT-werkplaats.

Anouke Bakx is lector Goed leraarschap, goed leiderschap bij Fontys HKE en bijzonder hoogleraar Begafdheid aan de Radboud Universiteit. Ze richt zich op docentprofessionalisering passend onderwijs voor (hoog)begaafde leerlingen. Anouke is initiatiefnemer van de POINT-werkplaatsen en medeoprichter van het Wetenschappelijk Expertisecentrum RATIO.